

Wstęp

Oficyny wydawnicze od początku istnienia miały swój niekwestionowany udział w rozwijaniu szeroko pojmowanej kultury. Należy tu wskazać z jednej strony wymierny dorobek materialny w postaci liczby ogłaszanych drukiem książek z różnych dziedzin życia i wiedzy, z drugiej – dorobek duchowy „budowany” poprzez kontakt czytelnika z tekstem. Zarówno w przeszłości, jak i współcześnie aktywność wydawnictw zazwyczaj koncentruje się na wybranych rodzajach piśmiennictwa, m.in. literaturze pięknej, popularnej, specjalistycznej, dla dzieci i młodzieży, choć zdarza się, że przedmiotem zainteresowania edytorów staje się systematyczne poszerzanie i wzbogacanie dotychczasowej oferty. Podobne tendencje można zaobserwować w odniesieniu do książek adresowanych do pracowników systemu oświatowego, uczniów, rodziców i opiekunów. Wydawcy albo skupiają się na twórczości pedagogicznej, albo w większym lub mniejszym stopniu traktują ją jako dodatek do prowadzonej już działalności. Należy podkreślić, że ich dorobek we wspomnianym zakresie pozostaje nadal w poważnej części niezany.

Kształtowanie się firm wydawniczych przypadło na czas niewoli, choć proces ten przebiegał odrębnie w każdym zaborze z uwagi na odmienne przepisy prawa obowiązujące w Rosji, Prusach i Austrii. Wspólną cechą na ziemiach polskich było częste łączenie roli wydawcy i księgarza albo wydawcy i drukarza. Oznaczało to, że księgarze, oprócz rozpowszechniania publikacji, stawali się też nakładcami, a drukarze podejmowali się zadań edytorskich. Zdarzało się i tak, że wydawca, księgarz i drukarz występował w jednej osobie. Taki model łączenia zawodów utrzymał się do końca drugiej wojny światowej. Obok księgarzy i drukarzy pojawiali się pomniejsi edytorzy, tacy jak literaci, uczeni, redakcje czasopism, stowarzyszenia, organizacje społeczne, tłumacze¹.

Okres międzywojenny stworzył przed instytucjami wydawniczymi nowe perspektywy funkcjonowania. W odrodzonym państwie polskim nastąpił ich znaczny rozwój. Z jednej strony kontynuowało swoje prace wiele oficyn powstałych jeszcze w XIX lub początkach XX wieku, z drugiej powstawały nowe. O ile uwarunkowania polityczne, które są tak istotne dla podejmowania wszelkiej niemal działalności, a w szczególności dotyczącej kwestii promowania słowa drukowanego, nie

¹ Por. M. Mlekicka, *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*, Warszawa 1987, s. 22–33; też, *Jakub Mortkowicz – księgarz i wydawca*, Warszawa 1974, s. 7–8.

sprawy już kłopotów, to na drodze do realizacji pełnych planów związanych z wielkością i strukturą produkcji wydawniczej stały głównie w pierwszym dziesięcioleciu analfabetyzm znacznej części społeczeństwa i niski poziom jego zażyłości, a w latach trzydziestych kryzys ekonomiczny.

W Drugiej Rzeczypospolitej cały „przemysł” edytorski tworzyły zawodowe oficyny wydawnicze (polskie, żydowskie, ukraińskie i innych mniejszości narodowych) oraz nieprofesjonalne firmy wydawnicze (instytucje religijne, naukowe, polityczne, życia gospodarczego, oświatowe, zajmujące się kulturą, sportem i rekreacją oraz ochroną zdrowia)². Jak wyjaśnia Nina Kraško, „Nakładcy książek różnili się motywami działania. O ile dla profesjonalistów działalność wydawnicza stanowiła źródło utrzymania, o tyle dla pozostałych była zazwyczaj uzupełnieniem ich podstawowej aktywności, wspomagającym ją i propagującym”³.

Po 1945 r. wprowadzone przez komunistów zmiany w życiu politycznym, społecznym, gospodarczym i w kulturze niezwykle silnie odczuły środowiska wydawców. Przedwojenne prywatne oficyny w swej większości, po krótkim okresie funkcjonowania, postawione zostały przez władze w stan likwidacji albo uległy nacjonalizacji, zaś pewna część nie wznowiła działalności ze względów osobistych właścicieli. Na ich miejsce otwierano nowe firmy centralnie zarządzane, powiązane z Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą i ugrupowaniami satelickimi oraz administracją państwową. Tylko nieliczne, do których należały „Znak” i w mniejszym stopniu „Pax”, nie posiadały związku z władzami. Wszystkie instytucje edytorskie pozostawały pod nadzorem przewencyjnej cenzury, która dokonywana była początkowo przez Centralne Biuro Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (1945), następnie Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk (1946) i wreszcie Główny Urząd Kontroli Publikacji i Widowisk (1981)⁴. Produkcja książek w Polsce Ludowej miała charakter wielonakładowy i w dużej mierze pochodziła z oficyn profesjonalnych. Podobnie jak w okresach wcześniejszych, aktywność nakładczą przejawiały również instytucje naukowe, związki i stowarzyszenia funkcjonujące w różnych strefach życia społecznego. Trzeba wspomnieć, że pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. zaczęły powstawać niezależne wydawnictwa, które drukowały pozycje z zakresu polityki, gospodarki, historii literatury poza cenzurą, określane najczęściej mianem „drugiego obiegu”, „podziemnymi” lub „poza zasięgiem”.

Przemiany ustrojowe, jakie zaszły w Polsce po 1989 r., doprowadziły do zniesienia cenzury i powstania wolnego rynku. Stworzone zostały tym samym podstawy do kształtowania się na innych aniżeli wcześniej warunkach rynku wydawniczego. Procesowi temu towarzyszyły zarówno bankructwa istniejących do tej pory firm, prywatyzacja instytucji państwowych, jak również bujny rozwój nowych oficyn edytorskich. Obecnie wśród wszystkich wydawców można wyróżnić: przedsiębiorstwa samodzielne (profesjonalne), których podstawowym przedmiotem działalności jest produkowanie książek przynoszące zysk; zakłady samodzielne

² N. Kraško, *Instytucje wydawnicze w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2001, s. 5–9.

³ Tamże, s. 10.

⁴ Z. Zblewski, *Leksykon PRL-u*, Kraków 2001, s. 25.

(profesjonalne), wydające książki na zamówienie innych podmiotów; jednostki niesamodzielne różnych instytucji (profesjonalne), których celem jest publikowanie wyników prac przez nie prowadzonych; firmy (nieprofesjonalne) niezajmujące się na co dzień edytorstwem, ale okolicznościowo wydające książki; osoby prywatne, stające się edytorami z różnych pobudek, np. z powodu nieprzyjęcia ich tekstów do druku przez firmy zawodowe lub ze względów hobbystycznych⁵.

Zainicjowanie badań nad wkładem instytucji wydawniczych w okresie dwudziestolecia międzywojennego, Polski Ludowej i Trzeciej Rzeczypospolitej na rzecz oświaty i edukacji ma generalnie na celu przybliżenie, a niekiedy „odkrycie” edytorów zajmujących się tą problematyką, wyodrębnienie zarówno typów publikacji, jak i podejmowanej w nich szczegółowej tematyki oraz ukazanie miejsca tego typu wytworów w całości kształcie prac firm edytorskich.

Przekazywana czytelnikowi książka jest drugą z kolei publikacją z dwuczęściowego cyklu poświęconego instytucjom wydawniczym, których działalność przyczyniała się do rozwoju oświaty, edukacji i kultury. Mieszczą się w niej treści zawierające wyniki badań prowadzonych w tej dziedzinie nad ofertą księgarską w XX i w pierwszych latach XXI wieku. Wcześniejsza pozycja poświęcona została inicjatywom edytorskim podejmowanym na ziemiach polskich w XIX i początkach XX wieku⁶.

Niniejsza monografia, będąca zbiorem 18 artykułów, dzieli się na trzy części, których zakres wyznaczyła podejmowana problematyka. W części pierwszej, zatytułowanej „Wspieranie nauczycieli w pracy pedagogicznej i pomoc uczniom w edukacji”, znalazły się rozprawy dotyczące: działalności krakowskich wydawnictw na rzecz szkoły i edukacji w latach międzywojennych (Adam Ruta), zaangażowania Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycielstwa Szkół Powszechnych w prace wydawnicze dla nauczycieli i uczniów (Grzegorz Michalski), problemów aktywności edytorskiej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych w Drugiej Rzeczypospolitej (Jarosław Durka), działalności wydawniczej Związku Nauczycielstwa Polskiego dla młodych odbiorców w dwudziestolecium międzywojennym (Iwonna Michalska), książek dla dzieci i młodzieży wydawanych przez „Naszą Księgarnię” w latach 1921–1939 (Monika Olczak-Kardas), książek szkolnych opublikowanych w Wydawnictwie M. Arcta (Edyta Wolter), „Biblioteczki Poradni Dydaktyczno-Wychowawczej przy Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego” adresowanej do nauczycieli szkół powszechnych w okresie międzywojennym (Urszula Wróblewska), działalności Wydawnictwa Pedagogicznego ZNP w Kielcach i Wydawnictwa MAC w latach 1955–2012 (Maria M. Siuda).

Część druga, nosząca tytuł „Kształtowanie świadomości gospodarczej i politycznej”, zawiera opracowania odnoszące się do: działalności edytorskiej polskiego ruchu spółdzielczego w dwudziestolecium międzywojennym (Elżbieta Magiera), wydawnictw i periodyków „Drogi” jako ośrodka kształtowania ideologii społecznej i wychowawczej sanacji w latach 1922–1937 (Krzysztof Jakubiak), obszarów

⁵ S. A. Kondek, *Zagadnienia wydawnicze i księgarskie*, Warszawa 2010, s. 101–102, 105.

⁶ *Działalność instytucji wydawniczych na rzecz oświaty i edukacji w XIX i początkach XX wieku*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2014.

działalności wydawniczej „Zrębu”, służących utrwaleniu spuścizny intelektualnej ministra Sławomira Czerwińskiego (Piotr Gołdyn), wydawców i kolporterów pism drugoobiegowych dla młodzieży szkolnej w latach osiemdziesiątych XX w. w Polsce (Justyna Gulczyńska).

Na trzecią część „Propagowanie nauki i utworów literackich” składają się artykuły podejmujące zagadnienia: znaczenia Wydawnictwa Łódzkiego Towarzystwa Naukowego w zachowaniu i upowszechnianiu rezultatów badawczych oraz doświadczeń edukacyjnych łódzkiego środowiska naukowego (Ewa Witkowska-Urban), prac edytorskich krakowskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk (Ryszard Ślęczka), aktywności Wydawnictwa Adam Marszałek w zakresie przybliżania czytelnikowi twórców nauki, kultury i polityki (Władysława Szulakiewicz), Wydawnictwa Adam Marszałek jako edytora serii z zakresu nauk o wychowaniu (Agnieszka Wałęga), działalności Wydawnictwa Literackiego w zakresie popularyzowania literatury pamiątkarskiej (Dorota Grabowska).

Redaktorzy